Arkeologisk utredning

NEDRE GRUVRISET

inför detaljplanearbete för område med småhus i Stora Kopparbergs socken, Falu kommun, Dalarnas län
2021

Dalarnas museum

Arkivrapport dnr 25/21

Greger Bennström

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY
Fastighetskartan: © Lantmäteriet.
Terrängkartan: Lantmäteriet (CC0)

Dalarnas museum, Falun, 2021

Sammanfattning

I slutet av mars 2021 utförde arkeologer från Dalarnas museum en arkeologisk utredning i Nedre Gruvriset i Falu kommun, Dalarna. Utredningen bestod av kart-och arkivstudier samt fältinventering. Totalt kunde sex nya forn- eller kulturlämningar dokumenteras inom det drygt 56 000 kvadratmeter stora området. Lämningarna bestod av ett stenbrott, lämningar efter en smedja, en vägbank och tre röjningsrösen. Ingen av lämningarna gick att belägga i det historiska kartmaterialet och därför bedömdes samtliga lämningar som övrig kulturhistorisk lämning. Dessutom dokumenterades två mer sentida lämningar bestående av två betongfundament och en grävd grop.

Inledning

Under tidig vår 2021 genomförde Dalarnas museum en arkeologisk utredning inom delar av fastigheterna Nedre Gruvriset 33:1 samt Övre Gruvriset 10:2 och 7:3 i Stora Kopparbergs socken, Falu kommun, Dalarnas län (bilaga 2 och 3). Anledningen till utredningen var att det planerades ett småhusområde inom området. Den södra kanten av utredningsområdet tangerade ett skrådike L2019:6321. I övrigt fanns inga lämningar registrerade i Riksantikvarieämbetets Kulturmiljöregister (KMR) eller Skogsstyrelsens Skogens pärlor sedan tidigare. Beslut om utredningen togs av Länsstyrelsen i Dalarnas län med dnr. 431-21040-2020 och beställare av arbetet var Falu kommun.

Antikvarisk bakgrund

Flera arkeologiska och antikvariska insatser har gjorts i närområdet tidigare. Det ovan nämnda skrådiket dokumenterades vid en kulturhistorisk inventering vid Sanders hemman och Tallen (Jacobson 1989). Sven Olsson (1978) har också gjort en kulturhistorisk inventering som omfattar bebyggelse och olika typer av lämningar i Gruvriset. 2004 undersöktes en stenmur invid Övre Gruvrisbacken. Ett kollager under muren daterades till romersk järnålder, 170–350 f.Kr. (Lögdqvist 2005). 1995 genomfördes en förundersökning med kartanalys, kartering och provgrävning inför utbyggnad av riksväg 60/E16. Dateringar visade att området kan ha börjat odlas under 1200-talet (Sandberg & Carlson 1995). Ett år senare gjordes en arkeologisk undersökning av en husgrund med mera i samma område (Grälls & Ramström 1998).

Syfte / Målsättning

Syftet med utredningen var att ta reda på om fornlämningar berördes av det planerade arbetsföretaget. Resultatet från utredningen skulle kunna användas vid Länsstyrelsens fortsatta hantering av ärendet och utgöra

underlag inför eventuellt kommande arkeologiska åtgärder. Resultatet skulle även kunna användas som underlag i företagarens planering.

Metod

Utredningen bestod av två moment, kart- och arkivstudier samt fältinventering.

Historiskt kartmaterial från Lantmäteriets webbaserade kartdatabaser som innefattar Rikets allmänna kartverk, Lantmäteristyrelsens arkiv och Lantmäterimyndigheternas arkiv har sökts igenom. Relevanta kartor har rektifierats digitalt mot fastighetskartan. Arkivstudierna bestod främst i en närmare genomgång av Fornsök i KMR samt en kontroll och genomgång av tidigare arkeologiska utredningar och undersökningar i närområdet. Fältinventeringen bestod i att terrängen i hela utredningsområdet granskades okulärt till fots. Ambitionsnivån var att hela utredningsområdet skulle kunna gås över och att inga terrängavsnitt skulle behöva prioriteras bort. Påträffade lämningar dokumenterades och mättes in i Riksantikvarieämbetets fältregistreringsverktyg Fältreg. Lämningarna dokumenterades och beskrevs enligt Riksantikvarieämbetets rekommendationer och praxis. De dokumenterade lämningarna tilldelades ett löpnummer som arbets-id. Flera av lämningarna fotograferades. I vissa fall användes jordsond för att kunna avgöra lämningars funktion och/eller utbredning.

Genomförande

Fältinventeringen genomfördes av två arkeologer från Dalarnas museum under en dag i slutet av mars 2021. Inventeringen skedde enligt gängse rutiner relaterat till terrängens beskaffenhet, markförhållanden och givna tidsramar. Den uppsatta ambitionsnivån kunde hållas och hela utredningsområdet var tillgängligt. Inventeringsförhållandena var goda då snön smält bort och grönskan ännu inte kommit i gång.

Resultat

Kart- och arkivstudier

Den sydöstra halvan av utredningsområdet bestod i början av 1700-talet av hagmark som kallas ”Grufrisets Billerbacka” medan den nordvästra halvan betecknades som utmark tillhörande Gruvriset (LMV 20-sko-23 och Sandberg & Carlsson 1995), se bilaga 5. Vid storskiftet i mitten av 1800-talet verkar förhållandena vara de samma (LMV 20-sko-198).

Fältinventering

Området som inventerades var ca 340X170 meter (ÖNÖ-VSV) med en 220 meter lång och 30 meter bred utlöpare i nordväst (bilaga 4). Terrängen bestod huvudsakligen av sydsluttande moränmark som var något sank i söder. Vegetationen utgjordes mestadels av gles blandskog och gles tallskog. Delar av ett totalt 1,2 kilometer långt skrådike L2019:6321

tangerade utredningsområdets södra delar. I övrigt fanns inte några registrerade lämningar i KMR eller Skogens pärlor sedan tidigare. Hela området gicks över till fots och täckningsgraden bedöms vara runt 90 %. De sanka partierna i södra delen av utredningsområdet inventerades något mer översiktligt än övriga delar.
Totalt dokumenterades 6 nya objekt inom området och två övriga sentida objekt noterades utöver dessa. De nya objekten bestod av ett stenbrott (L2021:1836) i områdets nordvästra del samt lämningar efter en smedja (L2021:1837), en vägbank (L2021:1838) och tre röjningsrösen (lL2021:1839–1841) i områdets östra del. De övriga lämningarna bestod av två betongfundament (Nr 4) och en grävd grop (Nr 2). Intill Övre Gruvrisvägen fanns täktgropar som inte dokumenterades. Se vidare bilaga 1 och 4.

Slutsatser och utvärdering

I brottet L2021:1836 verkar man ha brutit glimmerskiffer. Vissa typer av glimmerskiffer är mycket värmetåligt och har därför ofta använts i masugnar. Brottet har inte gått att identifiera i något kartmaterial vilket gör det svårt att bedöma åldern. Enligt Riksantikvarieämbetets rekommendationer har brottet bedömts som övrig kulturhistorisk lämning då det inte går att belägga att det tillkommit före 1850 och det inte heller gick att iaktta några spår efter äldre brytningsmetoder.

Smedjan L2021:1837 är något av ett mysterium. Den finns inte med på några kartor. I Olssons (1978) dokumentation av Gruvriset och den intilliggande ”Bjursgården” nämns inte någon smedja och inte heller i Jacobsons (1989) i övrigt noggranna inventering finns smedjan med. En del av det skrot som låg i och omkring grunden tyder i varje fall på att den varit i bruk in på 1900-talet. Då smedjans tillkomsttid är oklar har den bedömts som övrig kulturhistorisk lämning.

Vägsträckningen L2021:1838 har sannolikt med smedjan att göra men inte heller den finns på några av de kartor som har studerats. Både i nordväst och sydöst verkar vägen försvinna ut i intet, men den har sannolikt anslutit till Övre Gruvrisvägen i norr.

De tre röjningsrösena gick inte att knyta till några odlingsytor. I det historiska kartmaterialet finns inte heller någon åkermark angiven inom utredningsområdet. Möjligen är rösena spår efter ängsslåtter. Rösena och vägen har även de bedömts som övrig kulturhistorisk lämning.

De två betongfundamenten (Nr 4) var sannolikt till för stag till den luftledning som passerat genom området och som kan ses på den ekonomiska kartan från 1960-talet (J133-13F3h67). Gropen (Nr 2) har oklar funktion men är tydligt maskingrävd och därmed sentida. I närområdet finns en stor mängd grus/sandtäkter som inte dokumenterats. Det är svårt att avgöra hur gamla täkterna kan vara och vissa kan säkert ha nyttjats under lång tid. Här har dock bedömningen gjorts att täkterna inte utgör kulturhistoriska lämningar.

Referenser

Grälls, Annika & Ramström, Annica (1998). *Arkeologisk undersökning Nedre Gruvriset, Dalarna, Stora Kopparbergs socken Nedre Gruvriset 33:1 RAÄ 224E*. UV Mitt Rapport 1998:11.

Jacobson, Maria (1989). *Kulturhistorisk inventering vid Sanders hemman – Tallen St Kopparbergs sn i Falu kn*. Dalarnas museum Arkeologisk rapport 1989:2.

Lögdqvist, Anna (2005). *Arkeologisk schaktövervakning vid markarbeten för ny VA-ledning i Övre Gruvriset, Stora Kopparbergs socken, Falu kommun, Dalarna*. Dalarnas museum arkivrapport 159/04.

Olsson, Daniels Sven (1978). *Kulturhistorisk inventering, Kosrgården - Västanbäck - Övre Gruvriset, Falu kommun*. Dalarnas museum. Stencil.

Sandberg, Fredrik & Carlsson, Eva (1995). *Arkeologisk förundersökning fornlämning 224 E och F i Nedre Gruvriset Stora Kopparbergs socken, Falu kommun Dalarna*. Dalarnas museum Arkeologisk rapport 1995:17. Falun.

Arkiv

KMR, Riksantikvarieämbetets kulturmiljöregister, app.raa.se/open/fornsok

Skogens pärlor, Skogsstyrelsen, kartor.skogsstyrelsen.se/kartorapp/

Lantmäterimyndigheternas arkiv: 20-sko-23, 20-sko-198

Lantmäteristyrelsens arkiv: U22-27:1

Rikets allmänna kartverk: J133-13F3h67

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer:	431-21040-2020
Fornreg, uppdragsnummer:	202100262
Socken:	Stora Kopparberg
Fornreg, lämningsnummer:	L2021:1836, L2021:1837, L2021:1838, L2021:1839, L2021:1840, L2021:1841
Fastighet:	Nedre Gruvriset 33:1 m.fl.
Koordinater, mitten:	N 6716314
(SWEREF99 TM)	E 532820
Höjd (RH 2000):	190–205 m.ö.h.
Inmätning:	GPS
Utförandetid:	2021-03-30
Utredningsområde yta:	56 400 kvadratmeter
DM projektnummer:	1760
DM diarienummer:	25/21
DM foto accessionsnr:	DM ARK1760
Arkeologisk personal:	Greger Bennström, Emelie Svenman
Projektansvarig:	Greger Bennström

Dokumentationsmaterialet förvaras på Dalarnas museum. Inga fynd tillvaratogs.

Bilagor

Bilaga 1. Dokumenterade lämningar
Bilaga 2. Karta översikt Dalarna.
Bilaga 3. Karta översikt med utredningsområdet. Skala 1:50 000.
Bilaga 4. Kartor med nya lämningar. Skala 1:1 000 och 1:5 000.
Bilaga 5. Rektifierad karta från 1723. Skala 1:5 000.
Bilaga 6. Fotografier stenbrott och smedja.

Bilaga 1

Objekt 1. (L2021:1836) Brott för glimmerskiffer? ovalt, 2,4x1,65 meter (Ö-V) och 0,7 meter djupt med lodrät brottyta i N. Vall av skärvig sten utanför S halvan, 2–2,5 meter bred och 0,75 meter hög i S. Beväxt med tre tallar och en liten björk.
S-sluttande stenig moränmark. Skogsmark, gles tallskog.
Övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 2. (L2021:1837) Husgrund (smedja), 5x5 meter (NV-SÖ till NÖ-SV). Bestående av rester efter knuttimrade väggar, intill 1 meter höga, stående på stengrund, 0,7 meter hög i SV. Ässja i NV, rektangulär, 1,75x1,50 meter och 0,9 meter hög, kallmurad av natursten. Mitt på NÖ väggen, raserad konstruktion? av murtegel. Mitt i grunden städstabbe, 0,46 meter i diameter och 0,40 meter hög med fyra spikar som hållit städet. I och runt grunden finns järn- och plåtskrot, taktegel och trärester samt enstaka slaggstycken. Direkt NV om grunden är en täktgrop ca 5 meter i diameter och 0,5 meter djup. Beväxt med lite lövsly.
SV-sluttande moränmark. Skogsmark, gles blandskog.
Övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 3. (L2021:1838) Färdväg, 45 meter lång (NV – SÖ) och 2,5 meter bred, Uppbyggd av sten i SV kanten, 0,3 – 0,4 meter hög. Ställvis inskuren utmed NÖ kanten, intill 0,3 meter djupt. Sentida dumphög på vägen i sydöstra änden.
SV-sluttande moränmark. Skogsmark, gles blandskog.
Övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 4. (L2021:1839) Röjningsröse, runt, 0,55 meter i diameter, flackt ca 0,3–0,4 meter högt. 0,2–0,5 meter stora övermossade stenar. Bevuxet med en björk i sydväst.
Flackt SV-sluttade moränmark. Skogsmark, gles blandskog.
Övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 5. (L2021:1840) Röjningsröse, ovalt, 2,3x1,8 meter (NV-SÖ). Flackt, 0,5 meter högt. I ytan är 0,3–0,5 meter stora stenar synliga. Övertorvat.
Flackt SV-sluttande moränmark. Skogsmark, gles blandskog.
Övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 6. (L2021:1841) Röjningsröse, oregelbundet, 5,6 x 4 meter (NV-SÖ). Flackt, ca 0,65 meter högt av 0,2–0,5 meter stora övermossade stenar.
SV-sluttande moränmark. Skogsmark, gles blandskog.
Övrig kulturhistorisk lämning

Övriga sentida lämningar

2. Grop, 5x2 meter (NV-SÖ) och 1,2 meter djup med branta kanter. Massorna upplagda på NÖ kanten. Maskingrävd. SV-sluttande moränmark. Skogsmark, gles blandskog.
Ej kulturhistorisk lämning

4. Betongfundament, två stycken, 0,27x 0,27 meter och 0,40 meter höga med ingjutna avkapade järnbalkar. Fundamenten står med 5 meters mellanrum. Sannolikt stag för äldre luftledning. SV-sluttande moränmark. Skogsmark, gles blandskog.
Ej kulturhistorisk lämning

Ett flertal täktgropar av varierande storlek, framför allt utmed Övre Gruvrisvägens norra sida dokumenterades inte.

Utredningsområdet ligger i Falun i sydöstra Dalarna.

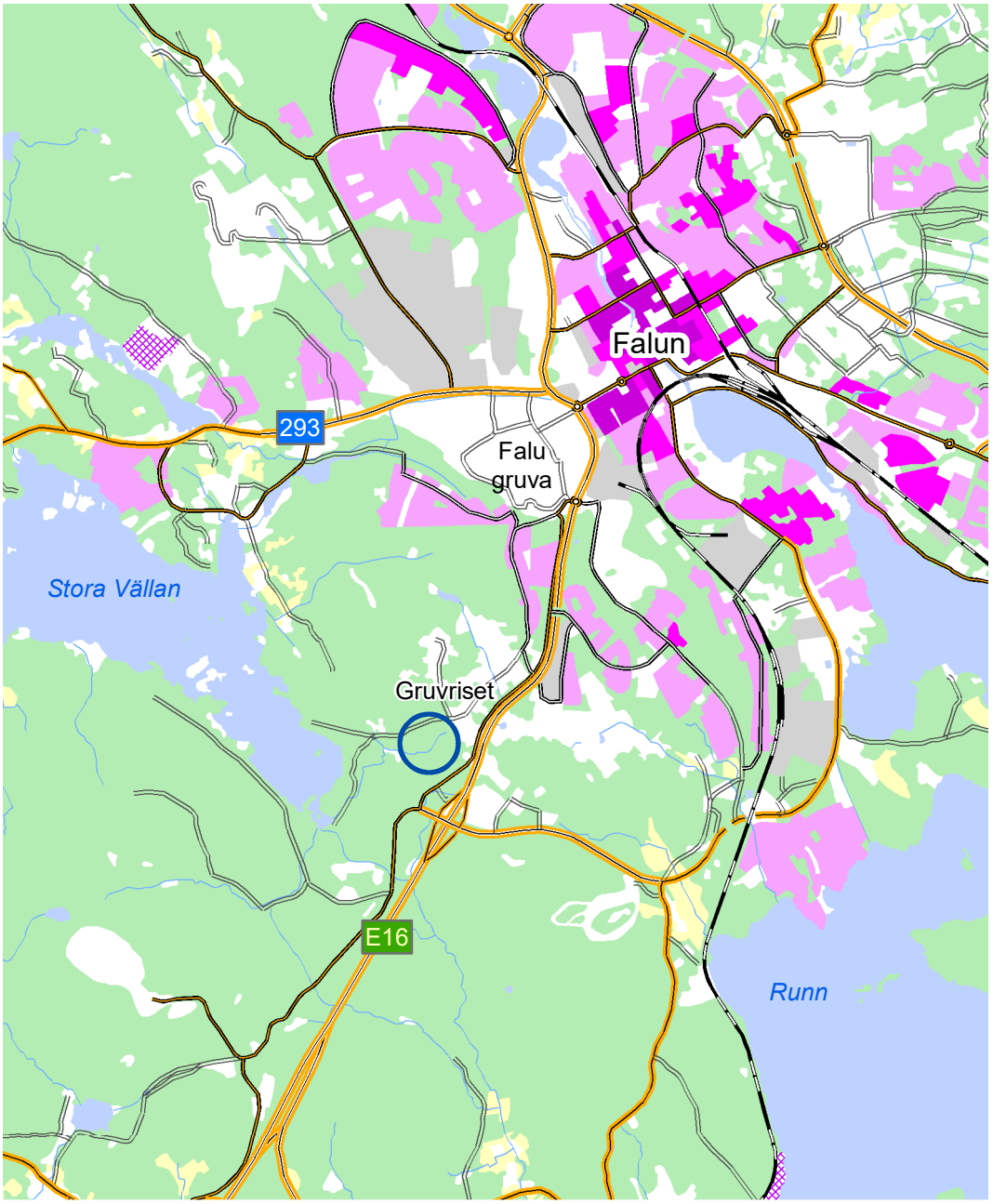

Bilaga 3. Utsnitt från terrängkartan med utredningsområdet inom den blå cirkeln. Skala 1:50 000.

Bilaga 4

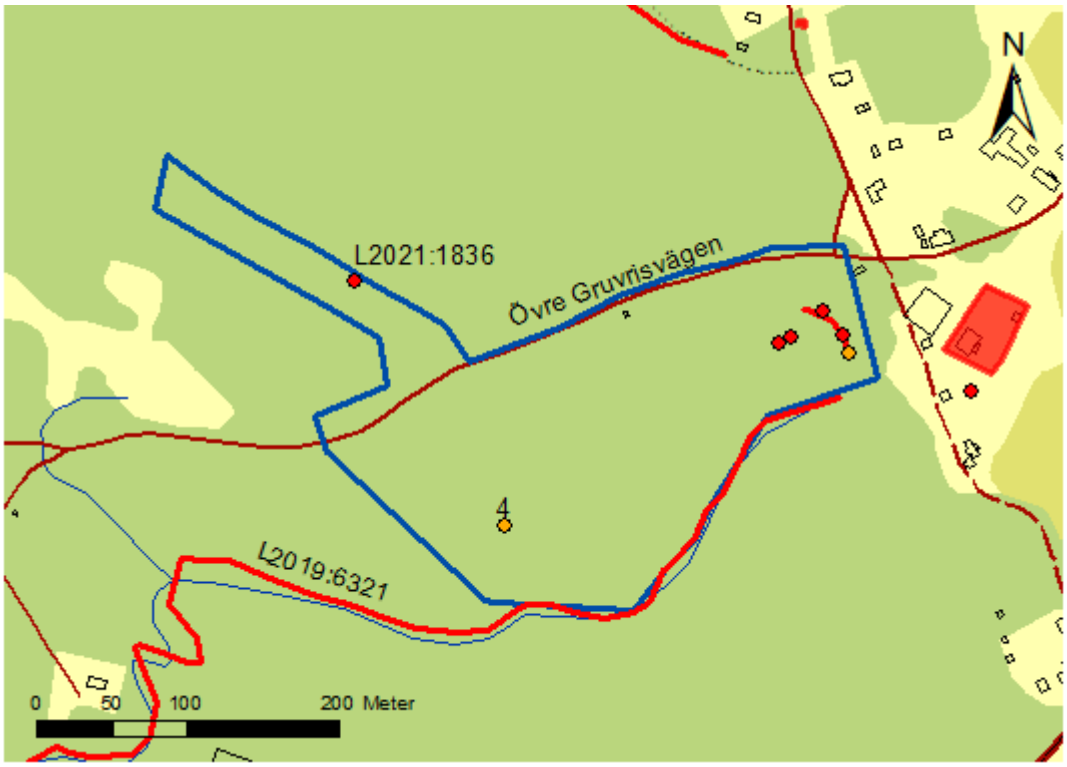

Utsnitt ur fastighetskartan med forn- och kulturlämningar markerade med rött och övriga objekt med orange. Utredningsområdet markerat med blå linje. Skala 1:5000.

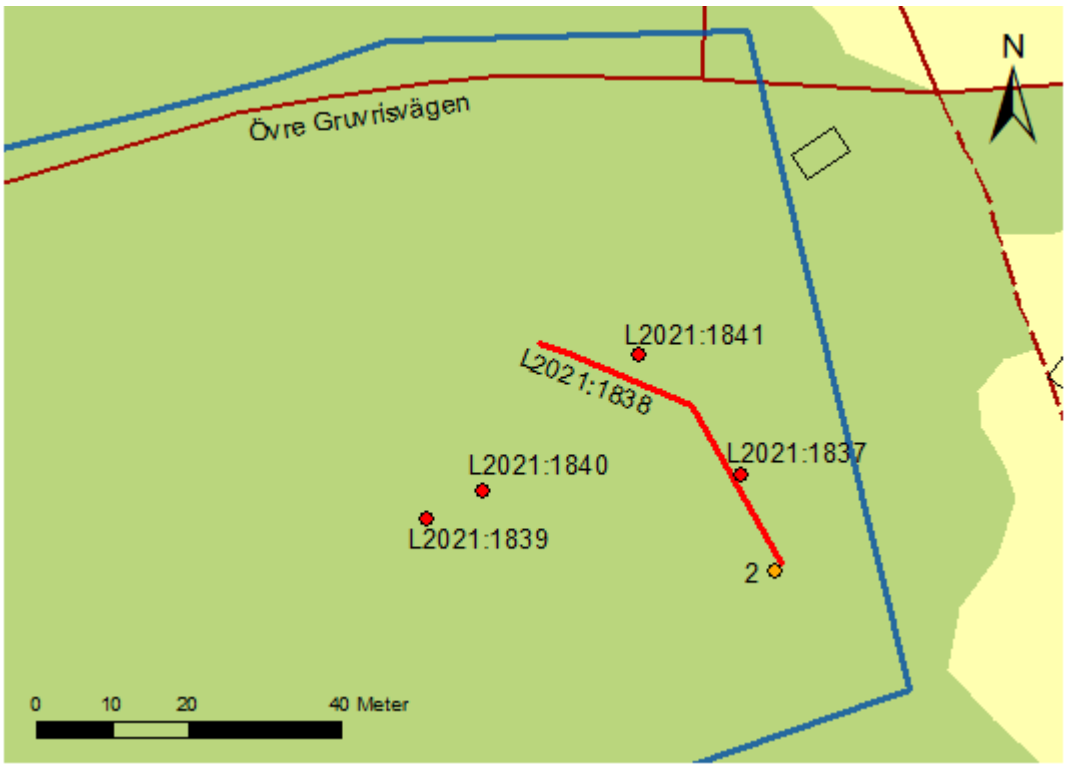

Utsnitt ur fastighetskartan med forn- och kulturlämningar markerade med rött och övriga objekt med orange. Utredningsområdet markerat med blå linje. Skala 1:1000.

Bilaga 5

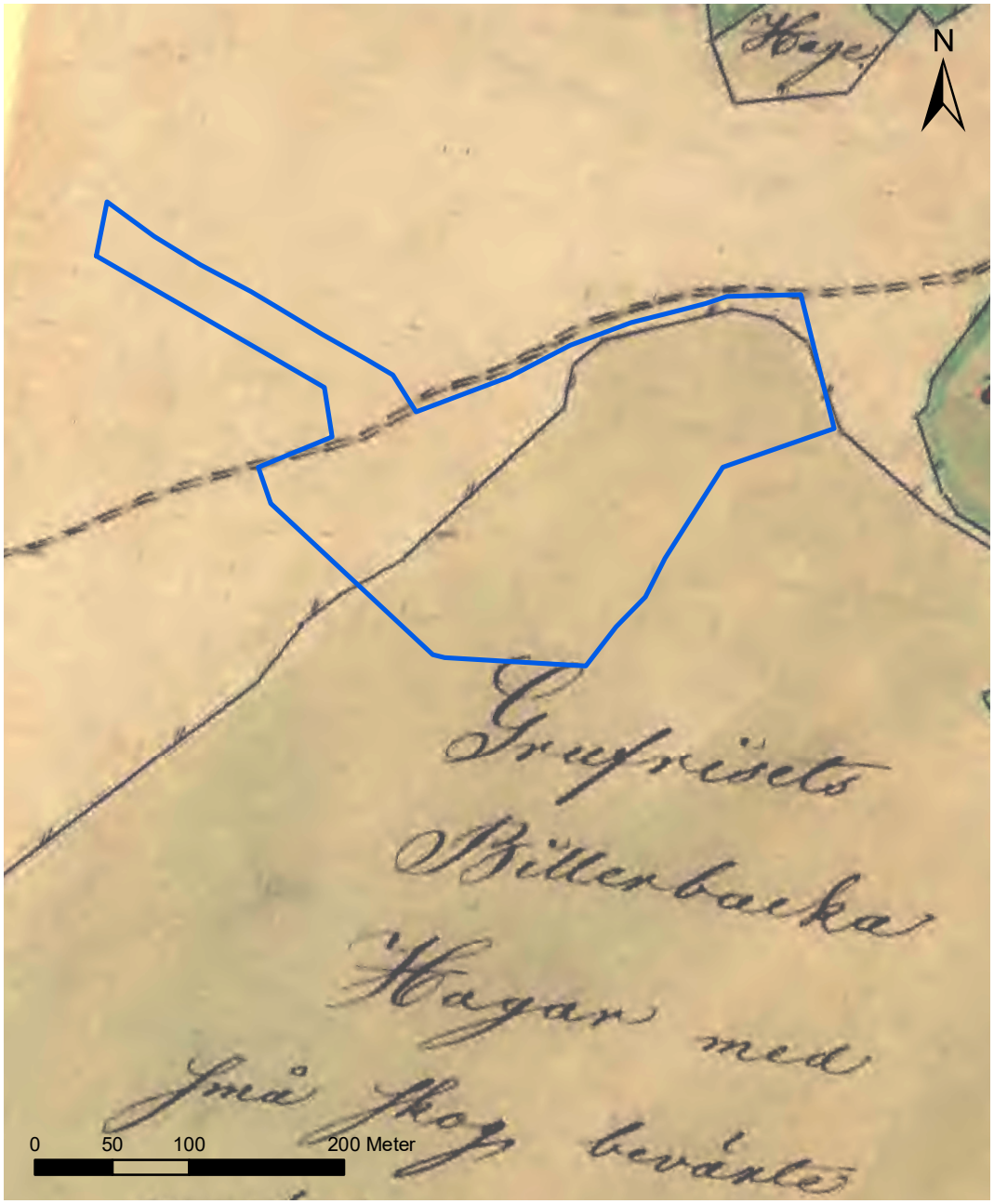

Bilaga 5. Utsnitt från "Geometrisk Charta öfwer Fahlun..." (LMV 20-sko-23) med utredningsområdet inom den blå linjen. Nedre halvan består av det instängslade området med hagar kallat Grufrisets Billerbacka. Skala 1:5000.

Bilaga 6

Stenbrottet L2021.1836 fotograferat från söder. Foto Greger Bennström.

Lämningarna efter smedjan L2021:1837 fotograferat från sydost. Foto Emelie Svenman.